

<https://doi.org/10.53656/phil2023-04-01>

*Energy and Climate
Енергия и климат*

РАЗКАЗЪТ ЗА НАШИЯ ДОМ: ЕКОЛОГИЯТА, ФИЛОСОФИЯТА И СИЛАТА НА МЕСТАТА

Проф. д.н. Стоян Ставру
Българска академия на науките

Резюме. Статията съпоставя енцикликата „LAUDATO SI“ на светия отец Франциск (2015 година) и доклада на Римския клуб „Хайде! Капитализъм, късогледство, население и разрушаване на планетата“ (2018 година) в начина, по който те използват наративния потенциал на историята за дома. Както с изразено религиозни, така и с изцяло светски аргументи, разказът за нашия общ Дом се представя като възможна алтернатива на доминиращия днес разказ за растежа. Метафората за дома притежава не само концептуална, но и генеративна сила да предлага конкретни решения на два от най-сериозните проблеми пред човечеството днес: проблема с отпадъците и проблема с климата. Разказът за дома активира силата на местата, но едновременно с това търси глобален баланс в рамките на цялото. Изследването се съсредоточава върху това как историята за дома променя отношението към мястото и баланса между локалното и глобалното.

Ключови думи: дом; отпадък; климат; бъдеще; етика

Разказът за дома е основен в обявената на 24.05.2015 г. енциклика „LAUDATO SI“ на светия отец Франциск, посветена на грижата за нашия общ дом. Още в първия абзац на енцикликата е посочено, че „нашият общ дом е като сестра, с която споделяме живота си, и като красива майка, която разтваря обятията си, за да ни прегърне“, а „сега нашата сестра стана заради вредите, които сме ѝ нанесли с безотговорното ни отношение, и заради злоупотребите с богатата, с които Бог я е дарил. Мислим се за собственици и господари, на които им е позволено да я грабят безжалостно. Насилието, налично в нашите увредени от греха сърца, се изразява в симптомите на тази болест, която се проявява в почвата, водата, въздуха и всички форми на живот“ (LAUDATO SI 2015, § 1, с. 3)¹.

„Зеленият папа“, както наричат папа Франциск след излизането на LAUDATO SI, поставя няколко акцента, два от които ще бъдат предмет на разглеждане в настоящото изложение: т.нар. „култура на отпадъка“ и климатът като благо, което принадлежи на всички. Двата проблема са свързани с начина, по който хората структурират отношението си към природата, и макар за решаването им да се предлагат различни инструменти, те имат общ корен.

Папа Франциск отхвърля разбирането, че на човека е дадено право да господства над природата. На човека е дадена отговорността да обработва и да пази „земната градина“, като я култивира и полага непрекъсната грижа за нея: „Църквата не учи, че останалите творения са създадени за благо на човешките същества, сякаш те не са надарени със собствена ценност и затова могат да бъдат третирани произволно.... човек трябва да уважава присъщата на всяко създание доброта, за да избегне безразборната употреба на нещата“ (LAUDATO SI 2015, § 69, р. 41). Трябва да разберем, че „крайната цел на другите твари не сме ние. Всички творения напредват заедно с нас и чрез нас към общата цел, която е Бог“ (LAUDATO SI 2015, § 48, р. 83). В това движение на цялото нищо не е безполезно, всяка твар има своето място. Един от начините, чрез които може да бъде осъществена екологичната грижа, е разглеждането на природата като творение. Ако природата е „система, която може да бъде изследвана, разбрана и контролирана“, то творението „може да бъде разбрано само като дар от протегнатата към всички десница на Отца и като реалност, оставена от любовта, която ни призовава към всеобщо общение“ (LAUDATO SI 2015, § 76, р. 45). Природата е в режим на управление, а творението е „порядък на любовта“ (LAUDATO SI 2015, § 77, р. 45). Творението е обединено от целостта на Божия замисъл, в който всичко съществува във взаимна зависимост, като съществата си служат едно на друго: „нито едно от създанията не е достатъчно за самото себе си“ (LAUDATO SI 2015, § 86, р. 50). Присъствието на целостта във всяка една твар е в основата на т.нар. „екологически добродетели“. Без да се обожествява, земята обединява всичко в себе си, като единството на творението не позволява никое същество да господства над останалите. Земята е общо наследство, „всеобщо благо, собственост на цялото човечество и отговорност на всеки“ (LAUDATO SI 2015, § 95, р. 55). Заповедта „Не убивай“ се отнася и за бъдещите поколения, които могат да бъдат невидима жертва на определени решения в настоящето.

1. Култура на отпадъка

Дълбоката причина за появата на отпадъците е силата – властта на човека над природата, която рядко е осмисляна като „отговорност на избора“ (LAUDATO SI 2015, § 105, р. 61). Идеята за безграничния и безкраен прогрес поставя човека в отношения на конфронтация с природата. Хората се държат като субекти, които „се намират сред нещо безформено и изцяло открито за манипулация“ (LAUDATO SI 2015, § 106, р. 62), като непрекъснато се намесват в природата, за да извличат ползи за себе си. Технологиите не са неутрални, а структурират възможните начини на живот, като изграждат рамката, в която е възможно човешкото взаимодействие. Всяка технология има своята „желязна логика“, която „сграбчва“ елементите на природата, включително елементите на човешката природа, като подрежда света съобразно определен модел.

Технологичното мислене „вижда природата като безчувствен ред, студено тяло от факти, обикновена „даденост“, полезен обект, суровина, която може да бъде изкована в полезна форма; по същия начин той вижда и космоса само като „пространство“, където обектите могат да бъдат изхвърляни с пълно безразличие². Това нарушава вътрешното достойнство на човека. Когато човешките същества не познават същинското си място в този свят, те не могат да разберат сами себе си, а след това започват и да действат срещу собствените си интереси“ (LAUDATO SI 2015, § 115, р. 67). Подобно на проблема с отпадъците и проблемът на човека е проблем на мястото. Ако сложим човека на правилното му място, ще намерим място и за всичко, което в момента се третира като отпадък.

Култът към производството и растежа води до замърсяване: „Нашият дом, земята, започва да изглежда все повече като огромна купчина отпадъци“ (LAUDATO SI 2015, § 21, р. 14). Някои вреди, като например изчезването на биологичен вид в резултат от замърсяването на околната среда, не могат да бъдат пресметнати, особено от субекти, съсредоточили се върху бързата и лесна печалба. Всяко изхвърляне е форма на увреждане: то е не просто пропусната полза, но и директно причинена вреда. Собствеността като грижа за творението не включва в съдържанието си правото да се разрушава. Такова право е провокация към споделеността на условията, които правят възможен всеки живот на земята като част от едно цяло, чиито части са взаимно зависими. Бунтът на човека в името на неговото видово превъзходство и индивидуално господство като собственик предизвиква реакцията на природата: „Когато човек изведнъж се обяви за независим от реалността и започне да се държи като абсолютен господар, самите основи на живота започват да се разпадат, защото „вместо да изпълнява своята задача на съработник на Бога в полза на творението, човекът се поставя на мястото на Бог и по този начин провокира бунта от страна на природата“³ (LAUDATO SI 2015, § 117, р. 68). Желанието за господство предизвиква „бунта от страна на природата“, израз на който са и промените в климата. Ако няма друг вид, който може да се изправи срещу човека, за да го сложи на мястото му, то е време самата земя, като цялостна жива система, да отговори на отправеното предизвикателство.

Въпреки нарасналата екологическа чувствителност хората не успяват да променят консуматорските си навици, които задълбочават проблема с отпадъците. Нещо повече, в света на обожествения пазар се появява „една измамна или повърхностна екология, която насърчава самодоволството и доволното безразсъдство“ (LAUDATO SI 2015, § 59, р. 34). Според едно от предположенията на тази екология екологичните проблеми ще се решат от само себе си чрез прилагането на технологии, които предстои да бъдат измислени. Не е нужна промяна в етиката, а напротив: освобождаване от нея, за да позволим на предприемачеството да постигне по-бързо и по-пълно своите успехи в

техническото решаване на екологичните притеснения. Според друго предположение решението е в ограничаването на броя на хората, които обитават Земята. Причината за екологичните проблеми е проста: Земята не достига. Ако намалим броя на хората, включително като регулираме раждаемостта (анти-натализъм), всичко ще бъде наред. Отново: не е необходимо да се забъркваме с нещо толкова относително и опасно, каквото е етиката. Страхът от етиката е завоалиран в експлицитни форми на техноутопизъм, но неговата сянка присъства в почти всички дебати относно бъдещето на Земята.

Това, което всъщност е нужно според папа Франциск, е „обновление на самото човечество“, при което екологията е съпътствана от „правилна антропология“: „не е възможно да излекуваме нашата връзка с природата и околната среда, без преди това да изцелим основополагащите човешки отношения“ (LAUDATO SI 2015, § 118 – 119, р. 69). В основата на културата „ползвай и изхвърляй“, която произвежда огромни количества отпадъци, стои „безразборното желание за консумация отвъд необходимото“ (LAUDATO SI 2015, § 123, р. 71). В повечето случаи става въпрос за принудителна консумация, чрез която се налагат определени стандарти на потребление, които премахват културните различия и заличават местните представи за „добър живот“. Универсализацията на консумацията е акт на заличаване на местата чрез налагането на едно привидно разнообразие на мястото на изобилието от различия, което поддържа всяка естествена екосистема. Проблемът с отпадъците е проблем с местата, защото подобно на стоките и отпадъците заличават разликите в местата и ги превръщат в празни пространства, подчинени на „безчувствен ред“. Плодородието е неизменна част от живота, но то се нуждае от уважаване на местата в рамките на целостта. Основна задача на всяко същество е да се интегрира в средата, в която се е родило, като стане част от мрежата на живота. Резултат от последователното осъществяване на това вписване от страна на различни живи същества е както местната екосистема, така и местната култура, които са двете страни на едно и също изобилие. Нашата свързаност с конкретно място е резултат от възплътеността на живота, тъй като именно „тялото ни е в пряка връзка с околната среда и с другите живи същества“ (LAUDATO SI 2015, § 52, р. 88). Телата ни ситуират на определено място и ни позволяват да разгърнем живота си в една споделена екосистема.

Това е и причината папа Франциск да отхвърля еднозначните решения, които уеднаквяват проблема с отпадъците: „Стремежът всички проблеми да се разрешат чрез уеднаквена регулация и технически намеси, води до подценяване сложността на местните проблеми, които изискват активно участие на всички членове на общността. Новите процеси невинаги могат да се развият във внесени отвън рамки; те трябва да се основават на местната култура. Както животът и светът са динамични реалности, така и нашата грижа за света трябва да бъде гъвкава и динамична. Простите технически решения крият

опасността да се обърнат към симптомите, а не към по-сериозните проблеми. Необходимо е правата на хората и тяхната култура да бъдат уважавани и да не се забравя, че развитието на една социална група е исторически процес, станал възможен в съответния културен контекст, който изисква постоянно и активно съучастие на местните хора вътре в тяхната съответна култура. Разбирането за качеството на живота също не може да бъде наложено отвън, тъй като трябва да се мисли в света на символите и обичаите, развити от всяка човешка група“ (LAUDATO SI 2015, § 155, р. 83). Подобно на живота, и добрият живот е свързан с конкретно място. Пазарът може да е глобален, но културата и етиката са възможни преди всичко като локални взаимодействия⁴, водещи до споделяне както на дадени условия на живот, така и на определени разбирания за неговия смисъл⁵. Усещането за цялост изисква всеки да има свой дом. Устойчивостта на дома ни се определя от способността ни да впишем самите себе си, а това включва и нашите отпадъци, в кръговрата на мястото, на което сме. Опитите на човечеството да скрие отпадъците, като ги премести възможно най-далече, а най-добре и отвъд границите на държавата и политически гарантирания от нея ред, свидетелстват за неспособността ни да се грижим за местата като генеративен топос не само на живота, но и на културата.

2. Климатичната общност

Приватизирането на определени места с цел превръщането им в „екологични“ квартали (LAUDATO SI 2015, § 45, р. 26) не е устойчиво решение. Рано или късно, дисбалансираната Земя ще си върне всички места. Когато хората гледат повече към екраните на устройствата си, отколкото към лицата на другите хора и към местата на природата, деградацията на човека е паралелна с деградацията на околната среда (LAUDATO SI 2015, § 48, р. 27).

Климатичната несправедливост е свързана с утвърждаването на „модел на разпределение, според който малцинството е убедено, че има право да консумира по начин, който никога не може да бъде универсализиран, тъй като планетата не може да съхранява дори отпадъците от тази консумация“ (LAUDATO SI 2015, § 50, р. 29). Вместо общочовешка солидарност наблюдаваме „глобално безразличие“ (LAUDATO SI 2015, § 52, р. 31), при което нуждите на слабите и уязвимите са доминирани от по-могъщи интереси. За разлика от „външния дълг“, който се е превърнал в средство за контрол над бедните държави, на „екологичния дълг“⁶ не се отдава особено значение, освен в игровизацията на възприети в някои икономически пространства схеми за търговия с въглеродни квоти.

Необходима е нова „интегрална екология“, която е изградена върху „религиозно уважение към целостта на сътворението“ (LAUDATO SI 2015, § 130, р. 75 и § 137, р. 79) и която не разглежда природата нито като нещо отделно от човека, нито като рамка на живота му, а я приема за ултимативна реал-

ност, която прави възможно неговото съществуване. Реалността на човека е екосистемна, тъй като животът е „хармоничен ансамбъл от организми, които съществуват в определено пространство и функционират като система“ (LAUDATO SI 2015, § 140, р. 80). Животът на човека зависи от тази системна „реалност, която ни е предварително дадена и която предшества нашето съществуване и способности“ (LAUDATO SI 2015, §142, р. 81). Най-важната задача пред устойчивото използване на природата е способността на човека да се впише в екосистемата, в която е роден. Съществуването на човека трябва да бъде интегрирано в живота на цялото.

Климатът е пример за т.нар. „глобални общи блага“ (LAUDATO SI 2015, § 175, р. 98), които надхвърлят мащаба на живота, който видяхме, че поради своята възплътеност винаги е свързан с конкретно място. Това е и причината климатът да е извън обсега на проблемите, които смятаме, че можем да решим. Непосредствената политика обслужва краткосрочния икономически ръст, който се осребрява през корпоративни дадености, съществуващи изцяло на абстрактно ниво, без каквато и да е жива възплътеност в екосистемата на мястото, където е тяхното седалище. Там, където е седалището на едно дружество, е цялото тяло на човека. В първия случай говорим за място на облагане, а във втория – за място на живот. Поради това непосредствената политика е посредствена екология. Необходимо е да излезем отвъд мястото на облагане, за да открием зависимостта между местата. Необходимо е да излезем отвъд времето на размяна, за да създадем солидарност между поколенията. Човекът е може би единствената форма на живот, чиято възплътеност не му пречи да види взаимодействието между местните екосистеми, без да напуска собственото си място. Нещо повече, в живота на Земята границите са важна част и човекът трябва да научи и удържи мястото си, ако иска да живее повече, т.е. по-щастливо и по-дълго. За целта е необходимо „предефиниране на нашето разбиране за прогреса“ (LAUDATO SI 2015, § 194, р. 109) чрез влагане на нов смисъл в икономиката. Определящо е не количеството на натрупаната печалба, а качеството на споделяния живот. Съществуват и форми на развитие, при които водещо е желанието за споделяне и живот в цялото. Затова решението не е техническо, а етическо: „Всяко техническо решение, предложено от науката, ще се окаже неспособно да разреши сериозните проблеми на света, ако човечеството загуби своя компас, ако изгубим от погледа си великите цели, които ни дават възможността да живеем в хармония, да правим жертви и да се грижим за другите“ (LAUDATO SI 2015, § 200, р. 112)⁷.

Принудителният консумеризъм се запазва от празнотата на индивидуализма: „Колкото по-празно е сърцето на един човек, толкова повече той или тя имат нужда да купуват, притежават и консумират“ (LAUDATO SI 2015, § 204, р. 116). Но това не е обвинение към човека, избрал определен начин на живот, тъй като този избор невинаги е оставен свободен. Начините на организиране на

работното и свободното време, на труда и на потреблението структурират нашето всекидневие и правят много по-лесни определени избори. Срещу тези процеси трябва да се противопостави чрез конкретни политики, които да правят възможно т.нар. „екологично преобръщане“ (LAUDATO SI 2015, § 217, р. 122). За много хора е ясно, че „настоящият прогрес и постоянното трупане на вещи и удоволствие не носят смисъл и радост в човешките сърца, но те не намират сили да отхвърлят предложенията на пазара“ (LAUDATO SI 2015, § 209, с. 118). Правилното „екологично гражданство“ е възможно чрез осигуряване на знания, но и чрез придобиване на добри навици. Именно създаването на структурни улеснения, които правят възможно придобиването на тези навици, следва да бъде основната цел на екологическите политики: „Само по пътя на култивирането на здрави добродетели хората ще могат да се посветят безкористно на околната среда“ (LAUDATO SI 2015, § 211, р. 119). Грижата за творението може да се полага чрез множество „малки всекидневни актове“ (LAUDATO SI 2015, § 211, р. 119), защото проблемът с глобалните блага може да се реши само „на място“. Организирането на местата по начин, който позволява посрещане на проблема с климата, обаче е политически въпрос, по който е възможен и дори необходим глобален диалог. За да бъде в мир със себе си, човекът трябва да бъде в мир с живота, а животът е преди всичко единение с цялото. Ако „светът на прекомерната консумация е и светът, който се отнася зле с живота във всичките му форми“ (LAUDATO SI 2015, § 231, р. 128), включително и с живота на човека, то устойчивото бъдеще изисква въздържаност от динамиката на господство, а това е и динамика на собствеността:

„И в реалността хората, които изпитват по-голяма радост и живеят по-пълноценно всеки миг, са тези, които са се отказали да се вглеждат и да мислят постоянно за онова, което нямат. Те знаят какво означава да цениш всеки човек и всяко нещо, как да се почувстваш близък до най-простите неща и да им се радваш. Те са способни да отхвърлят нуждите, които не могат да бъдат задоволени, да ограничат влиянието на обсебеността и тревогата у себе си. Дори когато живеят с малкото, те живеят много, защото успяват да култивират други удоволствия и да открият радостта от братската среща, служението, развитието на дарбите, музиката и изкуството, контакта с природата, молитвата“ (LAUDATO SI 2015, § 223, р. 125).

За да се посветим на грижата за своя дом, трябва да преосмислим силата, която ни дават технологиите, и да потърсим пътища за споделено развитие, които могат да ни мотивират поне също толкова силно, колкото и индивидуалния стремеж към печалба. Растежът за сметка на природата води до механизирани труд и компулсивно потребление, до екзистенциална самота и умора от притежанието, които могат да увеличат количеството, но не и качеството на нашия живот, а и на живота, като цяло. Търсенето на начини за разширяване на възможностите за споделяне не само с тези, с които живеем в едно и също

време и на едно и също място, но и с тези, които се намират на други места, както и с тези, които още не са се родили, има потенциала да осигури една от най-търсените съставки на живота днес: разбирането на неговия смисъл.

Таблица 1

ТРУД	СЪЗЕРЦАНИЕ
растеж	Устойчивост
материално благополучие	душевно спасение
господство на човека над местата	вписване на човека на неговото място
отпадъците се използват	отпадъците се споделят
отношение към ЦЯЛОТО	
антагонистично (експлоатация)	симбиотично (взаимодействие)
индивид	(еко) система

3. Секуларна интерпретация на целостта

Разказът за нашия дом освен религиозна има и секуларна версия. По-долу ще разгледам тази, предложена от Римския клуб⁸ в неговия доклад „Хайде!“, издаден през 2018 г. Едно от важните уточнения, което се прави още в самото начало на този доклад и касае важна особеност на нашия общ дом, е обстоятелството, че от средата на XX век човечеството вече не живее в празен, а в пълен свят (дом): „границите са осезаеми, очевидни в почти всичко, което хората правят“ (Vaytszeker & Viykman 2018, p. 22)⁹. Празният свят всъщност е отворен, автономен, див свят на необозрими и недостъпни ресурси, чийто обем, като дял от повърхността на Земята, е достатъчен, за да произвеждат света на Цялото, в който е възможно и съществуването на човешките цивилизации. Именно тази възможност за капитализиране на света отвъд цивилизацията е в основата на т.нар. „изкопаем капитализъм“, при който определящ е не човешкият труд, а природното плодородие. При толкова много земя култивирането ѝ не изисква кой знае какво усилие, за да придобие тя икономическа стойност. Завладяването и колониализмът са различни мащаби на едно и също действие, при което фактичката власт на човека е трансформирала околната среда в икономика. И ако в началото този процес е бил определящ за развитието на човечеството, тъй като е имало много и като че ли за всички, то днес сме изправени пред невъзможността да продължим с прилагане на същата нагласа.

Домът, който някога беше открит, днес е дом с ясно изразени граници. Промяната е толкова съществена, че изисква „ново Просвещение“, което „подхожда“ на пълния свят: „Растежът повече не може да бъде автоматично свързан с добрия живот, защото може да се окаже пагубен“ (Vaytszeker &

Viykman 2018, p. 23)¹⁰. Стремещът към господство над природата е възникнал „във времена, когато природата е изглеждала силна и безкрайна“ (Vaytszeke & Viykman 2018, p. 84), но днес, „в пълния свят някои видове растеж стават неикономични“ (Vaytszeke & Viykman 2018, p. 72). За да се превърне в устойчив и процъфтяващ свят, пълният свят се нуждае от нов подход, който да предложи визионерство с акцент върху дългосрочното бъдеще.

Таблица 2

ПРАЗЕН СВЯТ	ПЪЛЕН СВЯТ
труд	Съзерцание
преобладава дивият живот, а човекът трябва да се бори за своето място в света	доминират хората, а дивото не може да оцелее без подкрепата на човека
балансът е даденост (може да се мисли краткосрочно)	балансът е предизвикателство (трябва да се мисли дългосрочно)
има място за отпадъците	няма място за отпадъците
присъствие на ПРИРОДАТА	
като хоризонт (открива възможности)	като граница (налага ограничения)
противник	Общност
обект	Взаимоотношения
РАЗКАЗ	
„неизвестната Земя“	„климатичен Левиатан“
земята е безкрайна възможност, която трябва да използваме свободно и „до-край“	ако не можем сами, ни е нужен нов център на сила, който да ни удържи в границите на земята

Пазарът и технологиите са инструменти на празния свят, но като че ли не са пригодни да се справят с предизвикателствата на пълния свят. Търговията с въглеродни квоти и предложенията за геотехнологии не успяват да доведат до благоприятно въздействие върху настъпващите промени в климата. Възлагането на всички надежди върху способностите на една малка група експоненциални предприемачи и на възможността за своевременно създаване на нови подривни технологии освен неадекватна политика е и рискована авантюра с бъдещето на човечеството в налагащото се като основен център на човешкия свят климатично казино (Nordhaus 2013, p. 3). Стремещът към физически растеж противопоставя развитието на икономиката и опазването на околната среда. В обмяна между икономиката и околната среда „вторият закон на термодинамиката налага качествено увреждане на околната среда – чрез извличане на ресурси с ниска ентропия и връщането на отпадъци с висока ентропия“ (Vaytszeke & Viykman 2018, p. 71). Така повече икономика означа-

ва по-малко екосфера. Този конфликт може да е незабележим в празния свят, но е повече от осезаем в пълния свят. Производството е трансформиране (без увеличаване) на природни ресурси чрез труд в полезни продукти и отпадъци.

За да се преодолее антагонизмът между икономика и екология, се предлага разграничение между понятията за растеж: „количествено увеличаване на размера чрез натрупване или асимилиране на материя“ (Vaytszeker & Viykman 2018, p. 71), и развитие: „качествено подобряване на дизайна, технологията или етичните приоритети“ (Vaytszeker & Viykman 2018, p. 71). Новата формула е „развитие без растеж“: „качествено подобряване без количествено нарастване на производителността на ресурсите отвъд един екологично устойчив мащаб“ (Vaytszeker & Viykman 2018, pp. 71 – 72). Вместо създаване на ефективен национален и транснационален пазар чрез „потискане или дори елиминирание на гнездата от културно разнообразие“ (Rifkin 2005, p. 165) се търси интегриране на специфичните места в баланса на различията. Собствеността вече не е ексклузивно притежание, а инклузивна претенция за признаване на право на достъп до изобилието на цялото (Rifkin 2001, pp. 7 – 9)¹¹. Важни са не само свойствата на отделните компоненти, но и многообразието от взаимовръзки в рамките на цялото, като домът (домакинството или „ойкосът“) е в основата както на икономиката („икономически“ дом), така и на екологията („екологически“ дом).

Таблица 3

РАСТЕЖ	РАЗВИТИЕ
празен свят	пълен свят
трансформиране на ресурсите в продукти и отпадъци	вписване на производството в природния метаболизъм
количествено нарастване (продуктивност)	качествено подобряване (устойчивост)
отношение „ИКОНОМИКА – ЕКОЛОГИЯ“	
антагонистично (икономика за сметка на екологията)	Симбиотично (икономика в името на екологията)
еманципиране от природата	връщане към природата
„изкопаем“ капитализъм	„интегрираща“ икономика
КОНКУРЕНЦИЯ	СИМБИОЗА

В доклада на Римския клуб се предлага изграждането на една нова „регенеративна икономика“. За разлика от предлаганата от папа Франциск „интегрална екология“, която се основава на „религиозно уважение към целостта на сътворението“ (Vaytszeker & Viykman 2018, § 130, p. 75 и § 137, p. 79), регенеративната икономика изисква управление, при което човешкият и

природният капитал се регенерират: „отпадъците са ресурс, който не си е на мястото... [но] ... в природата е намерено приложение за тях“ (Vaytzeke & Vuykman 2018, p. 129). Сред основните принципи на регенеративния мениджмънт са посочени: признаване на светостта на живота и че икономиката е вградена¹² в биосферата (правилни отношения); използване на присъщата на човека креативност (иновативност, адаптивност и отговорност); измерване на богатството през състоянието на цялото (богатство на цялото); споделяне на благосъстоянието (овластено участие); минимализиране на потока от енергия, материали и ресурси (надежден циркуляционен поток); стимулиране на свързани „мозайки от икономика, центрирани около мястото“ (зачитане на общността и мястото) (Vaytzeke & Vuykman 2018, p. 127). Подобно на папа Франциск и членовете на Римския клуб смятат, че икономиките, подобно на екосистемите, трябва да удържат своята локалност, за да постигнат устойчивостта, необходима за поддържането на баланса в един пълен свят. Такива икономии, които си знаят мястото и си го поддържат като част от цялото, може да наречем „икосистеми“. Икосистемите предлагат формат на икономика, която е вдъхновена от природата¹³, като е запазила индивидуалната деятелност и отговорност. Технологиите няма да ни предложат цялостно решение на проблема с отпадъците и влошаването на климата. Такова решение може да бъде генерирано от разбирането на принципа на целостта, която превръща земята в общ дом. За целта не е необходимо да бъде заличено утвърденото през Просвещението понятие за индивид.

Както посочва и Джереми Рифкин, това е едно от най-значимите постижения на Европа, обобщено от Хегел чрез дефинирането на собствеността като продължение на индивида, като начин да придобие реалност, като възможност да превърне волята си в „нещо“, като разширено присъствие в света (Rifkin 2005, p. 141)¹⁴. Това разгръщане на индивида обаче не трябва да става без мяра, а мярата трябва да е именно процъфтяването на мястото. Изборът не трябва да бъде свеждан между това дали „хората притежават земята“, или „земята притежава хората“. Икосистемният подход преодолява тази концептуална дихотомия чрез стопанисването на цялото, което предполага, че земята и хората взаимно си принадлежат¹⁵. В този смисъл реактивирането на местата е и процес на ресубективиране на природата, който процес може да има различен обхват и регулативна интензивност (Stavru 2016, pp. 146 – 166, Stavru 2016, pp. 341 – 354)¹⁶, но във всички случаи ще допринесе за балансиране на цялото¹⁷.

Като пример за икономическа практика, основаваща се на принципите на „холистичното управление“, се посочва т.нар. „клетъчна паша“, която имитира пасищните навици на дивите стада и премества добитъка през множество участъци, в които производството е мултифункционално, т.е. произвеждат се едновременно много различни неща, чиито суровини и отпадъци взаимно се

допълват и използват (Vaytszeker & Viykman 2018, p. 151). Друга идея е създаването на т.нар. „екополис“: град-дом, който се основава на принципите на екологията, или на т.нар. „биополис“: „екологично устойчив град с нулеви замърсявания, в който хората и природните популации живеят в хармоничен баланс“ (Vaytszeker & Viykman 2018, p. 151). Регенеративните градове¹⁸ са места, които се управляват синтетично, т.е. с разбиране на взаимодействието между хората и останалите компоненти на екосистемата, в която те живеят. Изграждането на такива градове ще използва силата на мястото, в което се осъществява кръговратът на материята, без да застрашава баланса на целостта. Вместо прихващания между външния дълг на бедните и екологичния дълг на богатите държави, вместо разпределение на ресурсни квоти¹⁹ и въглеродни социални помощи регенеративната икономика предлага решение на глобалните проблеми чрез реактивиране на силата на местата. За силата на мястото като контекст, който придава смисъл на развитието, се застъпва и т.нар. „икономика на поничката“, която разглежда себе си като част от една по-голяма система²⁰. Вписаността (вплетеността) на икономиката в природата, която функционира през „живата“ демокрация (Korten 2015, p. 48) на местата, определя и нейните принципи: от безкраен растеж към процъфтяване в баланс; от автономен пазар към вградена икономика; от рационален икономически индивидуализъм към социално приспособима общност от хора; от механично равновесие към динамична сложност; от реактивно поправяне към проактивен замисъл; от пристрастеност към растежа към култивиране на процъфтяване.

Таблица 4

ИНТЕГРАЛНА Екология	РЕГЕНЕРАТИВНА Икономика
папа Франциск (енциклика LAUDATO SI)	Римски клуб (доклад „ХАЙДЕ!“)
„религиозно уважение към целостта на сътворението“	„добрият живот не трябва да ни струва Земята“
зачитане на мястото	
отношение към ПРИРОДАТА	
хармоничен ансамбъл от организми (екология в основата на икономиката)	Симбиотично (икономика в името на екологията)
икономическа екология (икономика)	природен капитализъм (икосистеми)
допълващи автори:	
жива демокрация (Дейвид Кортън)	вградена икономика (Кейт Рауърт)

Последното предложение, върху което бих искал да се спра и което е направено в доклада „ХАЙДЕ!“¹, е свързано с институционализирането на разказа за Дома. Разказът за дома обединява в едно цяло мрежата на живота, като едновременно овластява и ограничава силата на местата, за да се постигне онзи баланс, чиято липса показват отпадъците и промените в климата. Всеки отделен човек с простия факт на своя живот влияе върху състоянието на цялата планета и правата му срещат своята граница в правата на останалите: „всеки килограм CO₂, емитиран от всеки от 7,5-те милиарда души на планетата, влияе на всеки друг на Земята, в това число на всички бъдещи поколения“ (Vaytszeker & Viykman 2018, p. 221). Това пряко всекидневно въздействие в пълния свят дава основание за ограничаване суверенитета на националните държави в полза на един планетарен екосуверенитет, при който стремежът да спасим природата от самите себе си, ще стане основа за създаването на един нов „климатичен“ Левиатан²¹. Като успешен пример за трансфер на национален суверенитет в полза на Цялото може да бъде посочено създаването и функционирането на Европейския съюз, в който отделните държави ограничават властта си, за да могат да се ползват от богатата на споделеното управление. Като крачка към институционализирането на разказа за Дома се посочва организирането на международни конференции по съжителство и създаването на национални министерства за глобално съжителство, чиято задача е „да идентифицират критичните събития в целия свят и да насочат вниманието на националните си правителства, за да се справят с тях чрез националните политики“ (Vaytszeker & Viykman 2018, pp. 221 – 222). Нещо повече, предлага се създаването на „Алианс за жизнеспособен свят“, чрез който да се осъществява глобално управление, основано на съжителство (Vaytszeker & Viykman 2018, pp. 221 – 222)²².

Прегледът на енцикликата „LAUDATO SI“ на Светия отец Франциск (2015 година) и на доклада на Римския клуб „Хайде! Капитализъм, късгледство, население и разрушаване на планетата“ (2018 година) свидетелства за наративния потенциал на историята за дома. Както с изразено религиозни, така и с изцяло светски аргументи разказът за нашия общ Дом се представя като възможна алтернатива на доминиращия днес разказ за растежа. Представеното по-горе показва, че метафората за дома притежава не само концептуална, но и генеративна сила да предлага конкретни решения на два от най-сериозните проблеми пред човечеството днес: проблема с отпадъците и проблема с климата. Разказът за дома активира силата на местата, но едновременно с това търси глобален баланс в рамките на цялото. Дали обаче това е разказът, който ще надделее над тезата за господството на пазара в ерата на постигнатата и края на историята? Убеден съм, че този разказ има своя шанс, но неговата реализация зависи не само от информираността на хората, но и от възприемането и удържането на политики, базирани на дългосрочната устойчивост и благоденствие, вместо на краткосрочната предизборна кампания и растеж.

БЕЛЕЖКИ

1. Енцикликата „LAUDATO SI“ на Светия отец Франциск, посветена на грижата за нашия общ дом. С., Католическа апостолическа екзархия в България, 2015, § 1, с. 3. Посочва се, че „никога не сме наранявали и не сме се отнасяли толкова зле към нашия общ дом, колкото през последните двеста години“ (LAUDATO SI 2015, § 53, с. 31). По-долу енцикликата ще бъде съкращавана като „LAUDATO SI“ с посочване на номера на съответния параграф (§), следван от номера на страницата на цитираното българско заглавие.
2. Тук папа Франциск цитира Ромяна Гуардини.
3. Папа Франциск цитира Йоан Павел III.
4. В този смисъл известният израз „О, времена, о, нрави!“ (O tempora, o mores!), може да бъде редактиран като „О, места, о, нрави!“ и отново ще запази валидността си.
5. В този смисъл може да се разбира и коментарът, според който „за да се интегрира глобалният омлет, вие трябва да дезинтегрирате националните яйца“ (Vaytszeker & Vuykman, p. 97). Авторите имат предвид прилагането на принципите на сравнителното и абсолютното предимство на държавите в контекста на глобализацията и идеите на Адам Смит.
6. За понятието „екологичен дълг“ вж. Murphy 1994, p. 116. Това е „заемът“, който се взема от природата, за да се акумулира капитал.
7. Вж. в същия смисъл Meadows & Meadows 2022, p. 141, където е посочено, че технологиите могат да облекчат симптомите, без да засягат основните причини.
8. За историята и моралния залог на докладите на Римския клуб вж. Mihailov, Sakelarieva 2016, p. 141.
9. Идеята за пълния свят е на Хърман Дейли, който разглежда въпроса каква би трябвало да бъде икономиката в такъв свят в Daly 2005, достъпна на: <https://www.scientificamerican.com/article/economics-in-a-full-world/>.
10. За „второ Просвещение“ пише и Джереми Рифкин. Той посочва, че новата наука „ни отвежда от колониалния възглед за природата като противник, който трябва да бъде плячкосван и заробван, към нов възглед за природата като общност, за която трябва да се грижим. Правото да се експлоатира, употребява и владее природата под формата на частна собственост, се регулира със задължението природата да се управлява и зачита“ (Rifkin 2005, p. 334 – 335). Утвърждава се и понятието „проживление“ (enlivenment), което може да се преведе и като „оживотворяване“ или „проживотворяване“, т.е. извеждане на преден план не на рационалния човек (индивида), а на живата Земя (цялото). Терминът се дефинира като „икономика на метаболитни и поетични трансформации“ (Weber 2019, p. 1). Структурата и фонетиката на новата дума (enlivenment) следват тези на емблематичната дума „просвещение“ (enlightenment). Посланието е еднозначно: светът няма за свой център разума, а съществува преди всичко като жива мрежа. Акцент върху тялото поставя и понятието „метамодерност“ (което трябва да се различава от т.нар. „метамодернизъм“), което си поставя за цел да обедини истори-

- ческият опит на човечеството (културните кодове на примитивността, пред-модерността, модерността и постмодерността) и да го опознае в неговата смислова и свързана цялост (Andersen 2019, p. 15 – 16).
11. За трансформациите на собствеността вж. също Rifkin 2001, p. 7 – 9, където натискът идва не от „дългото“, а от „късото“ време: „собствеността е прекалено мудна институция, за да успее да се приспособи към почти влудяващата скорост на културата на наносекундата“ (Rifkin 2001, p. 10).
 12. За т.нар. „вградена икономика“, която „вгражда икономиката в обществото и в живия свят, като оценява разнообразните причини, по които могат да бъдат задоволени човешките нужди и желания“, вж. Raworth 2022, p. 70, pp. 113 – 114. Икономиката не е нарисувана върху бял лист, а съществува „в деликатната, подходяща за живот зона на Земята“ (Raworth 2022, p. 72). Създаването на хиперреалност в икономиката – нещо, което можем да наречем и хиперикономика, води до откъсването на икономическия свят от реалния свят на живота. Това създава опасност от възприемането на неверни икономически правила, които могат да се окажат пагубни за Земята и за самата икономика. Рауърт сравнява икономиката с „огромен гол охлюв“, който „се нуждае от непрекъснат прием на материали и енергия от земните източници и който доставя безкраен поток от отпадъчни материали и отпадъчна топлина в „отточните тръби“ на планетата“ (Raworth 2022, с. 75).
 13. Подобно на т.нар. „синя икономика“ (Pauli 2012, p. 23).
 14. Проследявайки зараждането на идеята за частната собственост, Рифкин посочва, че „метаморфозата на индивида от лоялен слуга във веригата на нещата в автономна личност със собствено призвание, постоянно увеличаващ материалното си състояние в името и в прослава на Бога (тук Рифкин има предвид идеите на Мартин Лутер и Жан Калвин – бел. С.С.), върви ръка за ръка с промяната на идеята за собствеността от собственически права над нещо в абсолютно притежание“ (Rifkin 2005, p. 137). В тази ситуация „всеки индивид се превръща в свой частен бог, чиято свещеност се крие в натрупването на собственост, увеличаването на неговото присъствие в света и хвърляне на все по-голяма сянка върху съществуването и продължителността“ (Rifkin 2005, p. 143). Описаното напомня на тезата за „самотата на видовете“, според която човек е сам и не може да направи нищо друго, освен да удовлетворява себе си (Wallace-Wells 2019, p. 241).
 15. За прилагането на системния подход в икономиката и свързането му с т.нар. „икономика на поничката“, вж. Raworth 2022, pp. 128 – 148.
 16. За т.нар. „екологична етика на мястото“ (environmental ethics of place), вж. Nixon 2011, p. 14.
 17. Интерес съставлява противопоставянето на генномодифицираните култури като израз на Бейкъновия подход за водене на война срещу природата срещу органичното земеделие, което се основава на системен подход и приобщаване на различните форми на живот. Генномодифицираните храни са „миниаюрни бойци на полето“, „въоръжение с гени за борба с вредители и вируси“, чиято цел е „да отблъскват силите на природата“, като създават „острови на изкуствен ред, които са непроницаеми за дивата природа“. Иде-

ята на органичното земеделие е „да се използва цяла поредица от земеделски практики за интегриране на селскостопанското производство към местната околна среда“, при което земята се възприема като „общност от живи същества“, а науката се използва „за възстановяване на връзките в природната среда и изграждане на естествени общности“ (Rifkin 2005, p. 339).

18. Регенеративният град е известен още и като „щедър град“. Вж. Raworth 2022, p. 213. Поставяйки въпроса „как да направим нашата компания не по-малко полезна от гигантска гора“ (Raworth 2022, p. 230), Рауърт апелира и към стимулиране на регенеративни или „щедри“ компании. Тя споделя личната си кореспонденция с Джон Фулъртън от 23 юни 2014 г., в която обсъждат т.нар. „вечнозелени преки инвестиции“, които позволяват „на компанията да расте като дърво ... Когато достигне зрялост, спира да расте и започва да дава плодове. И тези плодове са не по-малко ценни от самия растеж“ (Raworth 2022, p. 258).
19. За обезсилването на местата чрез въвеждането на абстрактните математически изчисления и рационализацията на природата вж. Rifkin 2005, pp. 102 – 103: с утвърждаването на математиката като универсален инструмент за осъществяване на човешки контрол върху природата „самата идея за място постепенно губи значение и накрая практически изчезва от интелектуалните дискусии и е заменено от понятията „местоположение“, „разположение“ и по-късно „точка“ (Raworth 2022, p. 103).
20. Вж. Raworth 2022, p. 11. Същността на поничката включва два концентрични кръга: „социална основа на благоденствието (вътрешен кръг на поничката – б.м.), под която никой не трябва да пада, и екологичен таван (външен кръг на поничката – б.м.) с планетарни мащаби, който не бива да преминаваме. Между двете е разположено едно безопасно и справедливо пространство за всички“. Целта на човечеството през XXI век е „да влезе в поничката“. За обобщаването на тези принципи на „икономиката на поничката“, вж. Vaytszeker & Viykman, pp. 188 – 189.
21. Човекът за човека е вълк не само когато става въпрос за упражняването на пряко физическо насилие, но и когато става въпрос за опазването на планетата (Wainwright, Mann 2018, p. 13).
22. За необходимостта стремежът към растеж да се замени със способност за съжителство не само с живите същества, но и с неживите неща, вж. Latour 2010, p. 217.

REFERENCES

- ANDERSEN, L., 2019. *Metamodernity: Meaning and hope in a complex world*. Nordic Bildung, ISBN 8793791011.
- COVER, R., 1983. The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative. – *Yale Law School Legal Scholarship Repository*, vol. 4, no. 97.
- DALY, H., 2005. Economics for a Full World, *Scientific American*. [viewed 12 January 2023]. Available from: <https://www.scientificamerican.com/article/economics-in-a-full-world/>.

- KORTEN, D., 2015. *Change the Story, Change the Future. A Living Economy for a Living Earth. A Report to the Club of Rome*. Oakland: Berrett-Koehler Publishers, Inc., ISBN 1626562903.
- LATOURE, B., 2010. From Realpolitik to Dingpolitik or How to Make Things Public. *Pavilion #15*, Journal for Politics and Culture. Reader of Bucharest Biennale vol. 4, ISSN 1841-7337.
- LAUDATO SI, posvetena na grizhata za nashia obsht dom. 2015. Katolicheska Apostolicheska Ekzarhiya v Bulgariya [in Bulgarian].
- MEADOWS, D., D. MEADOWS, J. RANDERS, W. BEHRENS, III, 2022. *Granitsite na rastezha. Doklad na Rimskia klub za zatrudneniyata na chovechestvoto*. Sofia: Knizhen tigar [in Bulgarian]. ISBN 978-954-429.
- MIHAILOV, N., L. SAKELARIEVA, 2016. Environmental Alarmism: the Club of Rome and Its Critics. – *Studia Ecologiae et Bioethicae*, vol. 4, ISSN 1733-1218
- MURPHY, R., 1994. *Rationality and Nature. A Sociological Inquiry into a Changing Relationship*, New York: Routledge, p. 116.
- NIXON, R., 2011. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*, Cambridge: Harvard University Press, ISBN 0674049306.
- NORDHAUS, W., 2013. *The Climate Casino. Risk, Uncertainty, and Economics for a Warming World*. Yale University Press, ISBN 9780300212648.
- PAULI, G., 2012. *Sinyata ikonomika. 10 godini, 100 novosti, 100 miliona rabotni mesta*. Sofia: Hriker [in Bulgarian]. ISBN 9789543490271.
- RAWORTH, K., 2022. *Ikonomika na ponichkata. Sedem nachina da mislite kato ikonomist ot XXI vek*. Sofia: Kaligraf [in Bulgarian]. ISBN 9786197407242.
- RIFKIN, J., 2005. *Evropeyskata mechta*. Sofia: Prozorets [in Bulgarian]. ISBN 9547334328.
- RIFKIN, J., 2001. *Epohata na dostapa. Novata kultura na hiperkapitalizma, v koyato tseliyat zhivot e plateno prezhivyavane*. Sofia, Atika [in Bulgarian]. ISBN 9547291165.
- STAVRU, ST., 2016. Prava na prirodata – nasred ekologichnata eshatologia i pravnata teoria? *Sotsiologicheski problemi*, vol. 1 – 2 [in Bulgarian]. ISSN 0324-1572.
- STAVRU, ST., 2016. Solidarnostta i granitsite na pravata – vazmozhni li sa prava na prirodata. Marinova, E., M. Mizov (eds.) *Moral i etika na solidarnostta v savremennoto obshtestvo*. Sofia [in Bulgarian] ISBN 9786191606047.
- VAYTSZEKER, ER., AN. VIYKMAN, 2018. *Hayde! Kapitalizam, kasogledstvo, naselenie i razrushavane na planetata. Doklad na Rimskia klub*. Sofia: Knizhen tigar [in Bulgarian]. ISBN 9789544290382.

- WAINWRIGHT, J., G. MANN, 2018. *Climate Leviathan. A Political Theory of Our Planetary Future*. London: Verso, ISBN 1786634295.
- WALLACE-WELLS, D., 2019. *Neobitaemata zemya. Zhivot sled zatoplyaneto*, Sofia: Knizhen tiger [in Bulgarian]. ISBN 9789544290429.
- WEBER, A., 2019. *Enlivenment: Toward a Poetics for the Anthropocene*. Cambridge: MIT Press, ISBN 0262536668.

THE NARRATIVE OF OUR HOME: ECOLOGY, PHILOSOPHY AND THE POWER OF PLACES

Abstract. The article compares Pope Francis's encyclical "LAUDATO SI" (2015) and the report by the Club of Rome, "Home On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet" (2018), in how they harness the narrative potential of the concept of home. Both with overtly religious and entirely secular arguments, the narrative of our common home is presented as a possible alternative to the prevailing narrative of growth today. The metaphor of home possesses not only conceptual but also generative power to offer concrete solutions to two of humanity's most pressing issues today: the problem of waste and the problem of climate change. The narrative of home activates the power of local places while simultaneously seeking global balance on a worldwide scale. The study focuses on how the narrative of home transforms the relationship with places and the balance between the local and the global.

Keywords: home; waste; climate; future; ethics

✉ **Prof. Stoyan Andreas Stavru, DSc.**
Institute of Philosophy and Sociology
Bulgarian Academy of Sciences
4, Serdika St.
Sofia, Bulgaria
E-mail: stoyan.stavru@gmail.com